

חברה וממלכה בהגות המקראית

המחשבה על דבר חברה וממלכה משמשת חוט עבה, העובר מקצה המקרא ועד קצהו. ניתן לומר כי הנושא הזה עומד במרכז הספרים ההיסטוריים במקרא, היינו נביאים ראשונים לפי ההגדרה המסורתית. הוא מעסיק את הנבואה, ואף במידה לא מעטה את ספרי התורה. מובן איפוא, שאי אפשר למצות בהרצאה קצרה את המכלול הזה כולו. מאידך אין טעם לסכם סיכום חפז, שהוא שטחי בהכרח. על כן אמרתי אתעכב על נקודות מספר, בעיקר על שלוש נקודות, שבהן לדעתי משתקפת במידה רבה גישת המקרא לנושא הגדול והרחב הזה, שישראל לדורותיו מתמודד ונאבק עמו זה אלפי שנים.

נקודה ראשונה היא כיצד מתייחסת ההשקפה המקראית — לעדת ישראל היינו בלשוננו לחברה הישראלית המאורגנת. ולצורך זה אין טוב מלהאזין לאיש. שהוא נחשב במקרא לצדיק, פירושו של דבר, שמכלול השקפותיו ברובן הן ממילא השקפות המקרא והנבואה, איש שהוא גם קרוב מאד למחשבה המדינית. כוונתי לדויד, שהוא "מושל באדם צדיק" (ש"ב כ"ג 3) מאבות הממלכתיות בישראל, ולא זה בלבד אלא שהוא היוצר של הממלכתיות האידיאלית, שנשארה חזון לכל דורות ישראל.

והנה אנו שומעים מפי דויד פסוק קצר, שהוא חשוב לאין ערוך לנושא שלנו, והוא לדעתי פותח חלון להשקפת העולם המקראית על דבר המדינה הישראלית והחברה הישראלית. כוונתי לפסוק בשמואל א' כ"ו, במשא והמתן של דויד עם שאול, שם הוא אומר בפסוק 19: "ועתה ישמע נא אדני המלך את דברי עבדו. אם ה' הסיתך בי ירח מנחה, ואם בני האדם ארורים הם לפני ה' כי גרשוני היום מהסתפה בנחלת ה' לאמר: לך עבד אלהים אחרים". זה פסוק מעניין מאד, ודנו בו גם הקדמונים וגם החדשים. חז"ל נתנו אותו ענין בשלהי מסכת כתובות, (ק"י:) לעיקרון שלהם, שכל הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. כמו ברבים ממדרשי חז"ל, לפנינו כאן רעיון יסוד. עקרון באמונת ישראל, אבל מבחינת הסיטואציה ההסטורית ומילות הפסוק זהו דדש. מדוע? מפני שדויד, בשעה שהוא אומר את הדבר הזה איננו בחוץ לארץ.

הוא אומר זאת במדבר זיף, בדרום הר הברון, בלב ארץ יהודה. אם נחלת ה' פרושה ארץ ישראל הרי לא גרשוהו כלל, מלהסתפח בנחלת ה' שהרי הוא נמצא בארץ ישראל.

מאידיך יש פרשנים נכרים, מאסכולת הביקורת הדורשים גם הם מקרא זה אבל בדרוש שלהם חסר יסוד האמת, שישנו בדרוש של חז"ל. הללו נותנים פסוק זה ענין לשלב פרימיטיבי של אמונת ישראל כביכול, כאשר האמינו שלכל עם אל משלו השולט אך בתחומי ארצו. כידוע יש מכלול של מדרשי מחקר, המבקשים להוכיח את ההתפתחות של אמונת ישראל מן השלבים הפרימיטיביים (מונולטריה, אל השולט בארצו וכו') לשלבים הגבוהים. אין זו אלא שלוחה של תורת ההתפתחות שחסידיה האדוקים בקשו להשליטה בדורות האחרונים על עולם ומלואו. ואולם במקרא ובאמונת ישראל אין לכל זה אחיזה של ממש. אך לא כאן המקום לוכוח כולל עם התיאוריות הללו. מוטב כי נתרכז בפשוטו של פסוקנו. כאמור, האינטרפרטציה הטריטוריאלית של חז"ל וגם של המודרניים, היא בגדר מדרש, מפני שדויד היה בלב ארץ ישראל באותה שעה. ואם כן מהי נחלת ה' שממנה גרש אותו שאלו?

ועוד שאלה פרשנית קשה: בשמות י"ח פסוק 12, בתחילת יתרו נאמר: "ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים". כבר שאלו המפרשים: מה פרוש לפני האלהים? המשכן טרם היה, אנחנו עומדים בפרשת יתרו — מעשה המשכן מתחיל בתרומה ותצווה, מה פרוש "לפני האלהים". הראב"ע בעקבות מדרש חז"ל (זבחים קטז). מבאר כי למעשה בא יתרו אחרי הקמת המשכן (אין מוקדם ומאוחר בתורה). תרוץ זה היה אולי שפיר אילו היה נוסח זה כאן יהיד במקרא, אך האמת היא, שאנחנו מוצאים ביטויים מעין אלה במקומות שונים. למשל, ביהושע כ"ד 1 אומר הכתוב: "ויאסף יהושע את כל שבטי ישראל שכמה, ויקרא לזקני ישראל ולראשיו ולשפטיו ולשטריו, ויתיצבו לפני האלהים". בשכם לא היה משכן. אמנם גם כאן באים החדשים ודורשים תלי תלים, בדבר תולדות הפולחן. ידועה התיאוריה של בן גוריון, שהופך את שכם למרכז המונותאיזם מקדמת דנא וכיוצא באלה הרבה. ואולם הנה עיר האבות שבה בוודאי לא היה המשכן, וגם שם נאמר בשמואל ב' ה': "ויבאו כל זקני ישראל אל המלך חברונה, ויכרת להם המלך דוד ברית בחברון, לפני ה' וימשחו את דוד למלך על ישראל". מה פרוש בחברון לפני ה'? שם לכל הדעות לא שכן המשכן, לא ארון, ולא מקדש. אמנם העניקו כמה ממבקרי מקרא גם לחברון מקדש מקומי על פי פסוק זה אך כל אלה הם דברי דרוש.

הפשט הפשוט הוא כדברי רד"ק המעיר בשולי הכתוב: "ויצאו כל בני ישראל ותקהל העדה... אל ה' המצפה" (שופטים כ' 1) — "במקום שית-

חברה וממלכה בהגות המקראית

קבצו ישראל או רובם שם השכינה שורה". הוה אומר: שלפי השקפת המקרא כל ציבור ישראלי מאורגן ומגובש, כל חברה ישראלית ליגיטימית, הינן נחלת ה'. אם אתה מוציא אדם מישראל מן הציבור הישראלי, מן המדינה, מן השבט, מכנסת ישראל, מעדת ישראל, הרי גרשת אותו מהסתפח בנחלת ה'. זוהי השקפה הנוגעת לחברה, לצבור ולא לטריטוריה. אם ניישם זאת למציאות שלנו ואם נתרגמה ללשוננו, הרי הוצאת יהודי מגבולות מדינת ישראל — לתחום שלטון נכרי וצבור נכרי, ואפילו אם הוא בתוך תחומי הארץ היעודה, גרשתו מהסתפח בנחלת ה' בתוקף העיקרון הנ"ל. כל טקס בצבור ישראל, כל עצרה פומבית, כל הסכם או ברית במעמד נציגי כלל ישראל ומנהיגיו המוכרים — הם לפני ה'.

"כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלהים אחרים". גם סופו של מקרא זה טעון הסבר. לכאורה מי אמר לדויד שיעבוד אלהים אחרים? ברם זה המשיך טבעי של אותו רעיון יסודי. ישראל הוא נחלת ה'. מי שפרש מעדת ישראל או הודח ממנה סופו שידבק באחרים, בנכרים וכל צבור נכרי הוא מטבע הדברים מסגרת אלילית. כשבקש רבן גמליאל לרחוץ בעכו הנכרית נאלץ להכנס למרחץ של אפרודיטי (ע"ז ג' ד.). המסחר בירידי הנכרים נתון לחסות אליליהם, על מטבעותיהם טבועים סמלי עבודה זרה, ימי עבודה וימי פגרה נקבעים לפי אידיהן. אדם מישראל השרוי בקרב נכרים אינו יכול להמלט מזיקה לעבודה זרה. וכדאי לחזור פה על אימרה מעניינת של הרבי מססוב המנוח, ר' חנניה יום טוב ליפא טיטלבוים, שאמר, כי בארצות הברית יש יהודים מהדרים במצוות, ומעלים תוך כדי כך אבק עבודה זרה. כיצד? ביום ראשון בשבוע פנויים הם ומכיון שהם יראי ימים הריהם מאריכים בתפלה.

כך בימינו, כך היה בימי בית שני ועל אחת כמה בתקופת המקרא כשלא היה אתר פנוי מן הפולחן ומסמליו. הוא שנאמר: "והפיצך ה' בכל העמים... ועבדת שם אלהים אחרים אשר לא ידעת אתה ואבתיך עץ ואבן" (דברים כ"ח 64 ועי' שם ד' 27—28) ואין אלו דברי תוכחה כי אם נבואת פורענות. ישיבה בקרב העמים כרוכה בעבודה זרה. בעל כרחך.

מאידך, אדם מישראל היושב בתוך עמו בקרב עדת ישראל הריהו מסתפח בנחלת ה'. ורק ישראל לבדו הוא נחלת ה'. בשמואל ב' כ"א מספר הכתוב כי בעוון שאול, שעשה שפטים בגבעונים והפר את שבועת יהושע (יהושע ט' 15—19) נגזרה מארת בצורת על ישראל. דויד מבקש לכפר את פניהם ומבקש מהם: "ברכו את נחלת ה'" (כלומר הסירו את המארה מעל ישראל). הכתוב מציג שם את ישראל נחלת ה' מול הגבעונים אשר "לא מבני ישראל המה כי אם מיתר האמרי" (פסוק 2—3), אמור מעתה רק ישראל הם נחלת

ה' ואלו נכרים אפילו אם יושבים הם בארץ ישראל מקדמת דנא אינם בגדר נחלת ה'.

כאמור, לא רק קהל עדת ישראל כולו נחשב לנחלת ה' כי אם כל צבור ישראלי, כל יחידה ישראלית מוגדרת. כאשר יואב עלה על אבל בית המעכה וצבאו "משחיתם להפיל החומה" (ש"ב כ' 15—19) קרא האשה חכמה מן העיר אל יואב: "אתה מבקש להמית עיר ואם בישראל למה תבלע נחלת ה'". מדברי ישעיה (ס"ג 17): "למה תתענו ה' מדרכיך תקשיח לבנו מיראתך, שוב למען עבדיך שבטי נחלתך" אנו למדים כי אפילו בהיותם תועים וקשור-חיים אין ישראל חדלים להיות נחלת ה'.

מעמד זה קובע מעין שותפות והדדיות בין ה' לבין עם נחלתו. בישעיה מ"ז 6 אומר ה' לבת בבל: "קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים". נמצאנו למדים כי כשם שיש חלול השם מצד ישראל העוברים את ה', כך — כביכול — כאשר ה' עוזב את עמו, הרי זה חלול נחלת ה'.

מאלפת מאוד מבחינה זאת טענת משה רבנו אחרי מעשה העגל (דברים ט' 28—29): "פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכלת ה' להביאם אל הארץ אשר דבר להם ומשנאתו אותם הוציאם להמתם במדבר". המצרים עלולים להסיק שתי מסקנות שקר חמורות שיש בהן משום חלול השם, א. שה' שונא, חלילה, את ישראל, ב. שקצרה ידו ואינו יכול לקיים הבטחתו. כנגד מסקנת השקר הראשונה אומר משה בפסוק הבא: "וזה עמך ונחלתך", כנגד הכוזב השני, בלתי יכלת ממשיך משה ואומר: "אשר הוצאת בכחך הגדל ובורעך הנטויה". (ועי' עוד דברים ל"ב 9, מ"א ח' 53, יואל ד' 2, תהלים ע"ד 2 ועוד).

כאמור, ישראל לבדו הוא נחלת ה'. כך עתה וכך יהיה אפילו באחרית הימים. ענין מיוחד יש מבחינה זו בהדגשתו של ישעיהו במסגרת חזון אוניברסלי של תקוון עולם לעתיד לבוא: "ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור, ברכה בקרב הארץ, אשר ברכו ה' צבאות לאמר: ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור, ונחלתי ישראל". (י"ט 24—25). אמור מעתה לפי השקפת המקרא עדת ישראל היא נחלת ה'. עדת ישראל היינו החברה הישראלית המאורגנת, הלגיטימית. ממלכת ישראל החטאה בימי קדם היתה נחלת ה', מדינת ישראל בהווה הרחוקה מן השלמות היא נחלת ה', מלכות ישראל הנושעת בעתיד תהיה נחלת ה' ואף על פי שכל העמים יתקנו במלכות שדי, ישראל לבדו יוסיף להיקרא נחלת ה'.

השקפה זו באה לידי ביטוי בדבריו של דויד, אך לא רק בדבריו. זו אבן בוחן למעשיו ואבן יסוד להבנת המגמה הנבואית באחד הפרקים החשובים בתול-

חברה וממלכה בהגות המקראית

דותיו של "מושל באדם צדיק". כוונתי לשמואל א', פרק כ"ז. מסופר שם שדויד נמלט לממלכת גת, (שהיא אמנם בתוך א"י, אך נוכרית).

"ויאמר דוד אל אכיש, אם-נא מצאתי חן בעיניך, יתנו לי מקום באחת ערי השדה, ואשבה שם, ולמה ישב עבדך בעיר הממלכה עמך. ויתן לו אכיש ביום ההוא את צקלג" (ש"א כ"ז 5-6).

ממלכת גת השתרעה על פני רצועה ארוכה וצרה — ללא מוצא לים — לחוצה בין יתר הממלכות הפלשתיות, שעל שפת הים במערב לבין יהודה העוינת לה במזרח, ובין שבטי השוסיים — הנודדים בדרום. תפקידו של דויד היה להילחם באויבי אכיש סביב.

"ויהי מספר הימים אשר ישב דוד בשדה פלשתים ימים וארבעה חדשים" (שם 7). כלומר שנה וארבעה חדשים. זה הרבה מאד זמן. למה הכתוב מספר זאת? כי לקמן נאמר (8-10): "ויעל דוד ואנשיו ויפשטו אל הגשורי והגרזי והעמלקי, כי הנה ישבות הארץ אשר מעולם בואך שורה ועד ארץ מצרים. והכה דוד את הארץ, ולא יחיה איש ואשה, ולקח צאן ובקר וחמרים וגמלים ובגדים, וישב ויבא אל אכיש. ויאמר אכיש אל פשתם היום? ויאמר דוד על נגב יהודה ועל נגב הירחמאלי ואל נגב הקניז". — כלום אלה היו האויבים העיקריים של הפלשתים? העמלקים והגשורים והגרזי היו שודדים מחבלים. הם היו מטרידים-מציקים אבל לא היו מסכנים את קיומה של הממלכה. המתחרה הקשה, האויב הקשה של גת היה יהודה. דויד אומר לאכיש שהוא נלחם ביהודה, אבל לאמיתו של דבר נלחם בעמלקים ובשאר שבטי המדבר שהיו גם אויבי ישראל. הוא אומר דויד חסה במלכות גת ובשירות המלך הפלשתי, נלחם את מלחמות עמו ישראל. הכתוב מדגיש שהוא עשה זאת ימים וארבעה חדשים, תקופה ארוכה, והדבר היה עלול להתגלות. הכתוב רוצה אפוא להדגיש שדויד הסתכן הרבה בעשותו כך.

מה בא המספר הנבואי ללמדנו? הנה דויד זה, מי רודף אותו? שאול וכל ישראל. הויפים, בני שבטו, מלשינים עליו ומודיעים פעם אחר פעם: הנה דויד מסתתר עימנו וכו'. שאול מלך ישראל, צבאות ישראל ועם ישראל הרודפים אותו. מי נותן לו מקלט? אכיש מלך גת הפלשתי. הוא מקבל אותו בזרועות פתוחות. ואחרי כל זה את מלחמות מי נלחם דויד — מלחמות ישראל שרודפים אותו. במי הוא בוגד ואת מי הוא מרמה? הוא אומר את אכיש מיטיבו. כאן העיר פרופ' סגל המנוח הערה חשובה (ספרי שמואל עמוד ר"ט): לכאורה אדם מודרני, שקורא את הפרק הזה, יאמר: דויד היה פטריוט גדול, ועל אף הרדיפות לא בגד בישראל עמו. ברם, הצדק עם סגל המסביר כי "פטריוטיות" הוא מושג חדש. ערי יוון היו

נלחמות זו בזו לחיים ולמוות, כי פטריוטיזם יווני כללי טרם היה. ערי איטליה ומלכויותיה בימי הביניים, היו נלחמות זו בזו בלי הרף והוא הדין לנסיכויות הגרמניות. היתה בימי קדם חובת נאמנות כלפי משפחה ושבת, כלפי מלכות אך לא פטריוטיזם לאומי כללי במובן שלנו. עד כאן צדק סגל. אך לפתרונו של הענין ולמגמת המספר הנבואי לא ירד. למה איפוא הסתכן דויד, למה בגד במלכו־מיטיבו הפלשתי? ודאי לא מתוך פטריוטיזם לאומי אשר טרם היה. הוא שם נפשו בכפו מתוך אמונתו האיתנה וזה עיקר מגמתו של הסיפור — כי ישראל הוא נחלת ה', כשם שהוא מאמין כי שאול הוא משיח ה'. שאול יכול לרדוף אותו, אך הוא, דויד אינו רשאי לשלוח ידו בשאול כי משיח ה' הוא. ישראל רודפים את דויד. אבל מלכות ישראל היא נחלת ה'. דויד זוכר זאת תמיד לפיכך הוא שוקד על תקנת ישראל בחרף נפש ואף על פי שישאל מבקשים את נפשו. ואילו האויב של ישראל, אפילו אם הוא מחבק אותך ומקבל אותך בזרועות פתוחות — אומר דויד לנפשו — הוא אויב. אתה חייב להילחם בו בכל הדרכים, בכוח, בעורמה, במירמה. זו מגמת הכתוב בפרק זה.

ההשקפה המקראית היא, אפוא, שלא רק כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, אלא כל השוכן בתוך קהל עדת ישראל דומה כמי שיש לו אלוה. קהל עדת ישראל הוא קיבוץ, שקדושה חופפת עליו, נחלת ה'. ולא דוקא בבחינת רצוי כי אם גם בבחינת מצוי בהווה, במציאות, כדברי הכתוב: "השכן אתם בתוך טמאתם" (ויקרא ט"ז 16). שהרי מי כדויד באותה שעה ראה את עדת ישראל ללא הילה. כשאדם נרדף על צוואר בוודאי איננו יכול לראות את הציבור שהקיא אותו ללא מרירות. הוא ודאי אינו נוטה באותה שעה לאידיאליזציה. אבל אמונתו איתנה — כי מלכות ישראל שבהווה כמות שהיא, עדת ישראל שבמציאות בכל עת, היא נחלת ה'.

ברם, עקרון מקראי זה אינו אידיאה מופשטת. הוא חייב להתבטא במעשים. מופת לבטוי מעשי של עקרון זה משמשת כאמור התנהגותו של דויד, המוכן לסכן את נפשו יום ביום במשך תקופה ארוכה מפני שהוא דבק בעיקר הזה, ואיננו מוכן לנטות ממנו ימין ושמאל.

ברם, דויד הוא יחיד ואידיאה זו נוגעת לאומה כולה. כיצד היא מתבטאת בגורל ישראל בקורותיו וביעודו? מה נשתנה העם הזה מעמים אחרים? ישראל נחלת ה' הוא עם עולם ולא כאומות אחרות שהן בנות חלוף. הכתוב מדגיש זאת במקומות שונים למשל ירמיהו פרק ל': "כי אתך אני, נאם ה' להושיעך, כי אעשה פלה בכל הגוים, אשר הפצותיך שם. אך אתך לא אעשה פלה. ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך". וכן בירמיהו ל"א:

חברה וממלכה בהגות המקראית

"כה אמר ה': נתן שמש לאור יומם, חקת ירח וכוכבים לאור לילה. רגע הים ויהמו גליו. ה' צבאות שמו. אם ימשו החקים האלה מלפני נאם ה', גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים". ישראל איננו גורם פוליטי גרידא הוא איננו סתם חוליה במערכת ההווייה האנושית, ישראל הוא גורם קוסמי כשמש, כירח, כחוקות הבריאה. "כה אמר ה' אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ למטה גם אני אמאס בכל זרע ישראל, על כל אשר עשו, נאם ה'". כל זמן שיעמוד העולם על תלו יעמוד ישראל לפני ה' שכן הוא חלק חיוני של היקום (ועי' ישעיהו ס"ו 22).

לכאורה חזון נשגב וערב לאוון. אולם יש למטבע מרהיב זה גם צד קודר. קוראים אנו בנבואת עמוס פרק ט': "הנה עיני ה' אלוהים בממלכה החטאה. והשמדתי אתה מעל פני האדמה. אפס, כי לא השמיד אשמיד את בית יעקב נאם ה'". כלומר ישראל העם לעולם יחיה, אך אם תהיה לו ממלכה או לא הרי זה תלוי במעשיהם. ממלכה, עצמאות, ישיבה בפועל בארץ ישראל הריהם מעין פרס, שצריך ישראל לזכות בו יום יום. אין הכתוב מבטיח שישראל ישכנו תמיד בארץ, הם עלולים להעקר ממנה אם לא יזכו. הקשר בין ישראל לבין ארץ ישראל אינו יכול להינתק, אבל בפועל עלולים ישראל להידחות אל קצווי ארץ. ישראל יהיו קיימים לעולם אך אם יהא זה קיום ממלכתי מכובד בארץ הבחירה או קיום נקלה של חרדות בארצות העמים, הרי זה תלוי בתנאים המורים.

ישראל הוא נחלת ה', פריבילגיה נשגבה אך במקרא אין זכויות ללא חובות. כגודל הפריבילגיה חומרת החובות ויש להבין את כל המקרא לאור עיקר זה. הנה, למשל, במלכים א' ט"ז, אומר הכתוב, בפסוק 30: "ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני ה' מכל אשר לפניו, ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט, ויקח אשה את איזבל בת אתבעל מלך צידנים, וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו, ויקם מזבח לבעל, בית הבעל אשר בנה בשמרון. ויעש אחאב את האשרה ויוסף אחאב לעשות, להכעיס את ה' אלהי ישראל. מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו". זהו הציון של הסופר הנבואי לאחאב. ואילו לקמן ניתן שם לאותו אחאב ציון שונה לגמרי, בפרק כ', פסוק 31, מספר הכתוב שיחתם של עבדי בן הדד, הנתונים בתוך העיר ההרוסה והלכודה בידי צבאות ישראל: "ויאמרו אליו עבדיו, הנה נא שמענו כי מלכי בית ישראל כי מלכי חסד הם. נשימה נא שקים במתנינו וחבלים בראשנו ונצא אל מלך ישראל, אולי יחיה את נפשך". הארמים לא טעו: אחאב המנצח חונן את בן הדד ואומר: אחי הוא. המלך "הרשע" אחאב, נהג באויבו, מבקש נפשו חסד ורחמים. אילו ניצח בן הדד ודאי לא היה נוהג כך כלפי מלך ישראל והנביא אמר לו זאת (מ"א סוף פרק כ')

והוכיחו על רחמנותו החפוזה והרת הסכנות. מכל מקום היה אחאב "הרשע" מלך חסד בקנה מידה אנושי. ברם זה מחיר הבכורה. ישראל הינם נחלת ה'. ולפיכך אינם נדונים כעמים אחרים ואינם מוערכים הערכה אנושית רגילה. מדרגה שלפי הערכה אנושית רגילה היא חסד וצדק ואנושיות בעלה, היא לגבי ישראל הרבה למטה מן המידה הדרושה. ישעיה (א') כינה את ישראל גוי חוטא קציני סדום ועם עמורה, ואולם אותם קציני סדום היו אולי אנשי חסד לפי קנה מידה אנושי רגיל. אותו עם עמורה היה בודאי עם צדיק וחסיד לעומת ארם ומואב ואדום. אך הנביא נושא עיניו אל נחלת ה' — סולם הערכין שלו שונה בתכלית. גוי צדיק לפי קנה המידה של אומות העולם אינו אלא סדום ועמורה בעיניו. כל אותם דברי התוכחת המרים כלענה, שמוטחים כלפי ישראל מפי הנביאים, יחסיים הם ויסודתם בעיקר שישראל הוא נחלת ה'.

הבה נבדוק, על מה נחרץ גורלה של מלכות ישראל לפי תורת הנבואה? שלמה בן דויד הוא עמוד התווך של הממלכתיות הישראלית. הוא מסמל את ממלכת ישראל בגדולתה בעוצמתה ובתפארתה, והנה שלמה נידון ברותחים, במלכים א' פרק י"א. "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות... ויטו נשיו את לבו. ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו אחרי אלהים אחרים, ולא היה לבבו שלם עם ה' אלהיו כלבב דויד אביו. וילך שלמה אחרי עשתרת אלהי צדנים ואחרי מלכם שקץ עמנים. ויעש שלמה הרע בעיני ה' ולא מלא אחרי ה' כדוד אביו. אז יבנה שלמה במה לכמוש, שקץ מואב, בהר אשר על פני ירושלם, ולמלך שקץ בני עמון. וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות לאלהיהן".

כלום יתכן באמת שעבד שלמה, את שיקוף מואב ואת שיקוף עמון? שלמה זה שתפילתו היא שיא אמונת היחיד בטהרתה (מ"א ח' וע"ש פסוק 23, 28 וכו'; אפילו הקרבנות לא נזכרו בכל אותה תפילה), האומנם הלך אחרי עשתרת אלהי צידונים? אין ספק כי פשוטו של ענין זה הוא כדברי חז"ל במסכת שבת נ"ו: מפני שהיה לו למחות בנשיו ולא מיחה מעלה עליו הכתוב כאילו חטא. ואומנם מסיים הכתוב את דברי הקטיגוריא בלשון המוכיחה צדקת חז"ל: "וכן עשה לכל נשיו הנכריות מקטירות ומזבחות לאלהיהן" (מ"א י"א 8). לזה קורא הכתוב "נשיו הטו את לבבו... ויעש שלמה הרע בעיני ה'" וכו'.

אולם כמה מן ההסטוריונים והפרשנים בימינו מעריכים ענין זה הערכה אחרת. שלמה היה אחד המלכים הנאורים ביותר בימי קדם, שסובלנותו היתה למופת — כותבים הללו — הוא נשא נשים נכריות ובסביבה המונו-תיאסטית הקנאית והקפדנית הרשה לנשיו אלה לעבוד את אלהיהן כרצונן.

חברה וממלכה בהגות המקראית

הסופר הנבואי מגנה בזעם, חז"ל מסבירים וכמה מן המודרניים משבחים. הרי זו דוגמה נאה לסולמות ערכין שונים.

אנחנו עומדים כאן בפני אחת הדילמות הגדולות של הממלכתיות הישראלית בכלל. אל נכון לא נרחק מן האמת אם נניח כי נביאי התקופה לא עברו בשתיקה על מעשי נשי שלמה ואם נדמה שאחד הנביאים, אולי נתן, אולי אחר, בא אל שלמה ואמר לו: מה עשית? במה לאל נכר בנית? שלמה: האני בניתי?! — בת פרעה בנתה. אבל מדוע נתת לה לעשות כן בירו- שלים? מסתבר ששלמה ענה: כלום יכלתי לא להרשות? הן אם אומר לה כדברך, אין פה מקום לשיקוצים האלה משכי ירך מן התועבה הזאת וכו'. הלא תעזוב אותי בת פרעה בחרי אף ותשוב אל בית אביה, ואז יקיץ הקץ על השלום והידידות בין מצרים לבין ישראל. לא קשה לשחזר את המשך השיחה. הלא כך פותח פרק התוכחה הזאת: "והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה, מואביות עמניות... מן הגוים אשר אמר ה'... לא תבאו בהם... אכן יטו את לבבכם אחרי אלהיהם" (מ"א י"א 1—2). הנביא הזועם קרא: אכן היתה זאת ראשית חטאת, מדוע לקחת נשים נכריות. לשלמה היתה, כמובן, תשובה מוכנה. הנוסח: והמלך שלמה אהב נשים נכריות, נוסח של זעם ותוכחה הוא. לפי פשוטו היה זה על פי רוב ענין של קשרים מדיניים. לא אהבה ותאוה כי אם נשואין ממלכתיים-פוליטיים לשם יחסי ידידות ולשם בצורו של בטחון הממלכה בדרכי שלום. יתר על כן מעטים היו המלכים שזכו בכבוד כגון זה. בדרך כלל לא היה פרעה משיא את בתו לשליט זר. ככתוב מפורש באחת מאגרות תל אל עמרנה כ-400 שנה לפני ימי שלמה. נשואין ממלכתיים אלה הרימו קרנו של מלך ישראל לעיני העמים ואף הבטיחו — כך סבר שלמה — יחסי שלום וידידות עם השכן האדיר בדרום. מסתבר כי גם אותן מואביות עמוניות אדומיות, צידוניות וחתיות ניתנו לשלמה לאות ברית ידידות והוקרה של אותן ממלכות. היו אלה ברובן "נישואין דפלומטיים".

הסופר הנבואי דורש לכאורה את השגי מלכות שלמה לשבח: ושלמה היה מושל... מן הנהר... ועד גבול מצרים... ושלום היה לו מכל עבריו מסביב (מ"א ה' 1—4). נתקיים בו בשלמה מעין מה שהובטח לאבות: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (בראשית ט"ו 18); מעין ההבטחה בלבד שכן לא היה ישראל יושב בכל התחומים ההם אלא אך שולט, כלשון הכתוב במ"א ה' 4 — "רודה". "ונתתי שלום בארץ" (ויקרא כ"ו 6) הוא יעוד הברכה הנשגב ביותר. והנה השיג שלמה את כל אלה בהכמתו, בדרכי ממשלו ובשיטות מדיניותו. אחת הדרכים היתה קשרי נשואין עם בתי מלוכה ומשפחות שרים מן העמים השכנים.

מסתבר כי אף נביאי הדור העריכו את ההשגים של מלכות שלמה ואת התקרבותה לחזון מלכות ישראל האידיאלית מימי עולם. אך דרך זו של בצור השלום — שבה הלכו כל השליטים בדורות ההם — דרך הנשואין המדיניים הממלכתיים פסלו וגיננו בכל עז.

ולא רק דרך זו. גם את יתר דרכי בצור הממלכה פסלו. שלמה בצר את חומת ירושלים ואת חצור ואת מגדו (מ"א ט' 15) "ויבן שלמה את גזר ואת בית חרן... ואת תדמר במדבר... ואת כל ערי המסכנות... ואת ערי הרכב ואת ערי הפרשים" (שם 17—19). הכתוב המספר זאת ודאי אינו מספר בגנותו של שלמה אלא בשבח. הממלכה היתה זקוקה לערי מסכנות ולערי מבצר. הללו הבטיחו את השלום מכל עבריה.

ברם, דא עקא, לא היתה בימים ההם אפשרות לבנות בנינים ממלכתיים ובצורים גדולים אלא על ידי גיוס המונים לעבודת המלך. כך נהגו כל מלכי המזרח הקדמון וכך נהג גם שלמה "ויהי לשלמה שבעים אלף נשא סבל ושמינים אלף חצב בהר" (מ"א ה' 29). אלא ששלמה נהג וזהירות במגויסים מישאל הרבה יותר משליטים אחרים בעמיהם: "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש. וישלחם לבנונה עשרת אלפים בחדש חליפות, חדש יהיו בלבנון שנים חדשים בביתו" (שם 27—28). אף על פי כן נראה שלא היתה דעת הנביאים נוחה. גיוס אלפי ישראל לעבודת המלך אינו עולה בקנה אחד עם העקרון של "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים י"ז 20) ועם הצו: "ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך... כי עבדי הם" (ויקרא כ"ה 46, 42).

הסופר הנבואי רמזו רמזים די ברורים בפרשה זו: "ויעל המלך שלמה מס מכל ישראל ויהי המס שלשים אלף איש" (מ"א ה' 27) ולקמן: "וירא שלמה... כי עשה מלאכה הוא (ירבעם) ויפקד אתו לכל סבל בית יוסף" (שם י"א 28). המונחים מס, סבל, מזכירים את הפסוק הזכור לא לטוב: "וישימו עליו שרי מטים למען ענתו בסבלתם" (שמות א' 11), שרי הניצבים אשר לשלמה היו "הרדום בעם העשים במלאכה" (מ"א ה' 30), ומסתבר כי לא מקרה הוא גם האמור על שלמה עצמו "כי הוא רדה בכל עבר הנהר" (שם 4). בטוי זה, שיש במשמעותו שעבוד ועריצות, לא נקרא על שום ממשל ושליט בישראל זולת שלמה. ומה שכיסה המקרא בין השיטין גילו חז"ל. חז"ל אמרו: "מפני מה זכה ירבעם למלכות? — מפני שהוכיח את שלמה" (סנהדרין ק"א:); ועיקרה של אותה תוכחת האמורה בלשון אגדת חז"ל ששלמה עשה אנגריא (היינו הטיל על ישראל עבודת מלכות כפויה).

הסופר הנבואי וחז"ל דקדקו פה, בלא ספק, והצביעו אל הלקח הנבואי של

חברה וממלכה בהגות המקראית

הפרשה ואולי נשתמרו בדבריהם הדים של ויכוח בין הממלכה לבין הנבואה, בין שלמה לבין נביאי התקופה, שהיו משננים למראה מפעלי הבניה האדירים: לא תרדה בו בפרך, כי עבדי הם, אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. אמר שלמה: אני בונה את עיר המקדש אני מבצר את גבולות ישראל, כלום יכולה ממלכה כגון זו להתקיים בלא ערי מבצר? תשובת הנביאים היתה אל נכון, תבנה מבצרים בדרך אחרת. אלא שדרך אחרת טרם היתה. כך עשו כל הממלכות. ולא עוד אלא שבמצרים ובמסופוטמיה היתה עבודת המס חמורה הרבה יותר, ה"סבל" שם היה קשה פי כמה. אף על פי כן עמדה הנבואה על דעתה.

וכדין הדיפלומטיה של שלמה ומפעלי הבניה שלו כך דינם של יתר עמודי ממלכתו. הבקורת מסותרת במקרא והיא מתגלית במסורת האגדה של תז"ל. מי שמכיר את המבנה הכלכלי של מלכות שלמה יודע, שאחד מעמודי התווך של כלכלת הממלכה היה המסחר בסוסים. יתר על כן עמוד התווך של צבא ישראל, מאז שלמה ואילך, היה הרכב והסוסים. אף על פי כן אמרו חכמים, ואין ספק שגם זו מסורת נבואית עתיקה שלבשה איצטלה דרבנן: "עלה ספר משנה תורה ונשתטח לפני הקב"ה, ואמר: עקרני שלמה ועשאני פלסתר. כתבת בתורתך: לא ירבה לו סוסים (דברים י"ז 16) וכתוב: (מ"א ה' 6) והי לשלמה ארבעים אלף ארוות סוסים" (תנחומא וארא ה'). קרוב לודאי כי גם פרטי עשרו של שלמה והכסף והזהב שהרבה (כגון מ"א ט' 11—14, שם י' 14—22) לא נאמרו אך לשבח. חוט מתוח בין כתובים אלה לבין "וכסף וזהב לא ירבה לו מאד" שבמשנה תורה (י"ז 17).

כללו של דבר: שלמה עשה בצורה מעודנת ומשופרת אותם הדברים שעשו ממלכות אחרות על מנת להתבצר, לגדול ולהתקיים. אף על פי כן זכו פעור-לותיו לביקורת קשה וחריפה. אותם נישואים דיפלומטיים, שגררו אחריהם בהכרח מה שקורא ההסטוריון המודרני סובלנות דתית כלפי הפולחנות של נשיו הם הם שגרמו לדברי המקרא, להתמוטטות הממלכה, לקרע ולחורבן. הקשר בין המס והסבל היינו מפעלי הבניה הממלכתיים האדירים — לבין התפלגות הממלכה מפורש אף הוא במקרא (מ"א י"ב 4 שם 8—19). כאמור, גם יתר דרכי ממשלו לא ישרו בעיני הנבואה.

מאיך עצם גדולתה של מלכות ישראל, נחלת ה', בטחונה, שלומה וכלכלת יושביה הנם ללא ספק בגדר ברכה וחזון שהולך לקראת הגשמתו. רשאי היה אפוא שלמה לשאול, ואולי אף שאל, המטרה קדושה וכל האמצעים פסולים, היתכן? ממלכת ישראל מאורגנת בשיטות הנהוגות בכל ממלכות, אך במה-דורה מתוקנת. היש בידכם להציע דרכים אחרות, שיטות טובות יותר? מסתבר כי שאלות מן הסוג הזה נזרקו מפי מלכים ושרים כלפי הנביאים

לעתים קרובות בתקופת המלוכה. והנביאים השיבו תשובתם התמורה הנוֹ-קבת. דומה כי תשובה זו באה לידי ביטוי הריף קצר וממצה בדברי ירמיהו (ו' 16) "כה אמר ה', עמדו על הרצים וראו ושאלו לנתבות עולם איזה דרך הטוב, ולכו בה", כלומר, הנביא איננו מתכנן ממלכתו. הוא אך מתריע: מה שעושות ממלכות אחרות, פסול בשבילך. כיצד תעשה אתה? — "שאלו לנתבות עולם איזה דרך הטוב". אתם צריכים לבנות ממלכה, שכמותה לא היתה בעולם בדרכים משלכם, בשיטות מיוחדות. מה שמצרים עושה איננה דוגמה. מה שמסופוטמיה עושה איננו מופת — הם לא נחלת ה'. אתם נחלת ה'.

השיר המפורסם של יל"ג 'צדקיהו בבית הפקודות' הוא אמנם בעיקרו התרסה של משכיל גלבב בן המאה הי"ט. אף על פי כן, לשבחו ייאמר, כי השאלה העיקרית המונחת ביסודו — מה אתה דורש מישראל?! וכי מה הרעה הגדולה שעשינו? — רליבנטית לתקופת המקרא ומסתבר שהנביאים שמעוה לא פעם מפי יריביהם אנשי השררה והמעשה.

הבה נתבונן מעט ונראה מהם הדברים שבגללם הנביאים ניבאים חורבן ופורענות ואסון לישראל. בישעיה פרק ה' 8 נאמר: "הוי מגיעי בית בבית, שדה בשדה יקריבו עד אפס מקום, והושבתם לבדכם בקרב הארץ". היו עשירים, שעשו ספקולציות בענייני מגרשים ומקרקעין. כדרך בעלי הון ממולחים בכל מקום ובכל זמן. אמת, אין זה מן הדברים הנאים, אך מוצא אתה בכל כרך גדול בעולם גם בימינו אנשי ממון זרזים הקונים קרקעות בזול במקומות שעדין הם מחוץ לישוב. הם ממתינים עד שהעיר מגיעה לשם — ומוכרים ביוקר. אח"כ הולכים וקונים במקום אחר, וכך עושים עושר גדול. אין להנחת, שבמדינת יהודה בימי ישעיהו לבשה התופעה הכלכלית הזאת ממדים יותר נרחבים מאשר בארץ אחרת כלשהי, בתקופה אחרת כלשהי.

מה עוד אומר שם (פסוק 11) ישעיהו: "הוי משכימי בבקר שכר ירדפו, מאחרי בנשף יין ידליקם. והיה כנור ונבל, תף וחליל ויין משתיהם, ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו". לכאורה מה הרע, יאמר אדם חילוני רגיל, מה הרע שאנשים מנגנים ושותים יין? — אדרבא, אולי על ידי כך יימנעו מהתעסקות יותר גרועה. אומר הנביא: לא, עליכם להביט אל פועל ה' ולראות את מעשהו, כלומר להתעמק במעשה ההשגחה בפעולת ה' בתולדה ובבריאה. והנביא זועם: "לכן גלה עמי... וכבודו מתי רעב והמונו צחה צמא" (שם 13) וכל זה למה? מפני שבמקום להתעמק במעשה ההשגחה הם שותים יין ומנגנים ושמחים.

מפליא עוד יותר מה שאומר הנביא בפרק ג' 16: "יען כי גבהו בנות ציון,

חברה וממלכה בהגות המקראית

ותלכנה בטויות גרון ומשקרות עינים, הלוך וטפוף תלכנה וברגליהם תעכסנה. ושפח ה' קדקד בנות ציון וה' פתהן יערה". בגלל מה? — מפני שעושות בנות ציון מה שעושות כל הנשים בכל הדורות ובכל התקופות ובכל הארצות, הן מעולם לא היו נשים שלא הטיפו ולא התקשטו. מאז ומעולם היו בנות ציון ובנות כל שאר המקומות משתדלות לצעוד בתן "הלוך וטפוף" ולצודד לב הבריות. ושוב נאמר בירמיהו ט' 1, "מי יתנני במדבר מלון ארחים ואעזובה את עמי ואלכה מאתם". ומדוע? "וידרכו את לשונם קשתם שקר, ולא לאמונה גברו בארץ... איש מרעהו השמרנו ועל כל אח אל תבטחו, כי כל אח עקוב יעקב וכל רע רכיל יהלך. ואיש ברעהו יתלו ואמת לא ידברו" — כשאדם הראשון היה לבדו, עדין לא היתה רכילות ולא היה שקר ולא היה היתול. אבל משעה שאדם הראשון לא היה לבדו, משהיו שניים או שלושה בני אדם כבר היה היתול והיתה רכילות ואנשים לא אמרו תמיד את האמת. מעולם לא היתה חברה אנושית ללא שקר ורכילות. כך היה תמיד ובכל מקום.

אלא מה? — הנביא אומר: אתם נחלת ה'. לעם הזה הובטחו חיי נצח, לממלכה הזאת אפילו אם תחרב בעוונה הובטחה התחדשות. ברם יש מחיר לפריבילגיות הגדולות האלה, המעמד הרם הזה מחייב, ומהו המחיר של נצח נחלת ה'? הנה אומר: כשם שגורל ישראל שונה מגורל כל העמים, כך מעשיו ודמותו והליכותיו צריכים להיות שונים מכל העמים.

ויש להבין היטב עיקר זה. זו היתה אחת הטעויות הטרגיות של הכנסייה הנוצרית העמוקות מני תהום. הם אמרו, שאלהי ישראל הדיח את ישראל מפני שהוא היה רע מכל העמים. הוא בחר כביכול בהם, והם הנוצרים הם כביכול ישראל החדש. אין צורך להפוך הרבה בהסטוריה כדי להיוכח שבאומות לא היו הרבה מלכי חסד כמו אחאב מלך ישראל זה, שלפי קנה המידה הנבואי היה עוכר ישראל שהכעיס את ה'. איבן האיום בודאי לא הגיע להדום מעלתו, אבל גם טובים הרבה הרבה ממנו לא הגיעו לשעור קומתם של מלכי ישראל "עושי הרע". יש לדעת ולזכור היטב כי העימות המקראי בין ה' ונביאי לבין ישראל הוא דיאלוג המבוסס על העיקרון של "והייתם לי קדשים כי קדוש אני ה' ואבדל אתכם מן העמים להיות לי" (ויקרא כ' 26). ולכן, כל קני-המידה שונים. כל הטרכינולוגיה הזאת של קציני סדום, עם עמורה, גוי חוטא, עם כבד עוון וכל כיוצא בהם אינם כלל עניין שבינינו לבין האומות. אין זו לשון בני אדם בשפת יום יום. לפי ההגדרות שלהם כל אותם קציני סדום ועם כבד עוון אנשי חסד היו. תוכחות הנביאים הינן דיאלוג בין ישראל לבין הבורח בישראל, על הבסיס של הבחירה.

כללו של דבר: א' — כל מסגרת חברתית ישראלית מאורגנת היא נחלת ה'; ב' — גורל ישראל, נחלת ה', שונה מגורל כל העמים; ג' — כשם שטיבו וגורלו של ישראל שונה מן העמים, כך גם כל קניי-המידה לחיי ישראל, לדמותו, למעשיו, להליכותיו, הם שונים בתכלית. בהתאם לכך שונה הסימנטיקה של שפת הנביאים. משמעותן המקראית הנבואית של מלים במסכת זו שונה לגמרי ממשמעותן החילונית האנושית הרגילה. כיון שממלכה ישראלית, מדינה ישראלית וכל מסגרת חברתית של עם ישראל היא נחלת ה'.